

J. Wendt*

TEORETYCZNE ASPEKTY PRZESTRZENNYCH BADAŃ SPOŁECZEŃSTWA OBYWATELSKIEGO¹

Dyskusja definicji

Idee społeczeństwa obywatelskiego po wielu latach zapomnienia pojawiły się na powrót w literaturze socjologicznej i politologicznej w latach siedemdziesiątych ubiegłego wieku (Górski 2003). Zgodnie z powszechnie przyjętym ówczesnie założeniem, było ono ściśle związane z demokratycznym państwem, gdyż tylko takie państwo gwarantowało swobodę stowarzyszeń konieczną dla jego tworzenia. Jednak wydarzenia w Europie Środkowej i Wschodniej doprowadziły do wzrostu zainteresowania procesem kształtowania się społeczeństwa obywatelskiego, w tym zwłaszcza w procesie demokratyzacji państw postkomunistycznych (Wnuk-Lipiński 2005). Teorie społeczeństwa obywatelskiego generalnie przyjmują za punkt wyjścia dwie podstawowe kategorie związane z rolą jednostki w zbiorowości, które należy przedstawić, gdyż wybór każdej z nich powoduje odmienne podejście w analizie społeczeństwa. Ponieważ w literaturze przedmiotu (Szacki 1997) napotykamy wiele różnych sposobów rozumienia społeczeństwa obywatelskiego, konieczne jest sprecyzowanie podstawowych pojęć związanych z jego rozumieniem, zwłaszcza w kontekście przestrzennych wymiarów kształtowania się społeczeństwa obywatelskiego w Polsce i Europie Środkowej po 1989 r.

Ogólna definicja społeczeństwo obywatelskie określa jako “ogół niepaństwowych instytucji, organizacji i stowarzyszeń cywilnych działających w sferze publicznej. Są to struktury względnie autonomiczne wobec państwa, powstające oddolnie i charakteryzujące się na ogół dobrowolnym uczestnictwem swoich członków” (Wnuk-Lipiński 2005:119). Jednak nawet tak szeroka definicja nie pozwala na pełne ujęcie zróżnicowanego podejścia w badaniach społeczeństwa obywatelskiego, które może być traktowane jako przestrzeń społeczna wypełniona niewymuszonym stowarzyszaniem się ludzi wraz z siecią funkcjonujących pomiędzy nimi powiązań (Mouffe 1992), lub jako szczególny rodzaj przestrzeni społecznej (Colás 2002). Jednak zawsze jest społeczeństwo obywatelskie określane jako podmiot życia publicznego autonomiczny wobec państwa (Siciński 1991), które nie może go kontrolować (Bobbio 1997). Ważnym aspektem w definicji społeczeństwa obywatelskiego jest także uwzględnienie w jego działalności możliwość dokonywania wyborów w swym życiu społecznym, politycznym, ekonomicznym i osobistym (Siciński 1991), z podkreśleniem roli wolnego rynku w procesie jego kształtowania (Pérez-Díaz 1996). Znaczenie gospodarki i wolnego rynku widoczne jest także w definicji E. Górskiego, dla którego społeczeństwo obywatelskie jest “ściśle związane z gospodarką, własnością prywatną i wolnym rynkiem” (2003:8).

Najszerszą definicję społeczeństwa obywatelskiego przedstawił Ph. C. Schmitter (1997), który określił je jako: “zespół lub system samoorganizujących się grup pośrednich, które są relatywnie niezależne tak od władz publicznych, jak i prywatnych jednostek produkcyjnych i reprodukcyjnych, czyli firm i gospodarstw domowych, są zdolne do ustalania i podejmowania działań zbiorowych w celu obrony lub promocji własnych interesów i wartości, nie dążą do

© Вендт Я., 2007

* заступник директора Інституту географії Гданського університету, кандидат політичних наук, доцент (Гданськ, республіка Польща)

¹ Теоретичні аспекти просторового дослідження громадянського суспільства

zastąpienia instytucji państwowych i prywatnych producentów ani też nie starają się przejąć odpowiedzialności za rządzenie całą sferą publiczną oraz zgadzają się działać w ramach uprzednio ustalonych, "cywilnych" reguł, nakazujących wzajemny szacunek" (cyt. za Wnuk-Lipiński 2005:120).

Społeczeństwo obywatelskie na potrzeby badań najczęściej utożsamiane jest z tak zwanym trzecim sektorem, który w odróżnieniu od pierwszego obejmującego rynek, czyli podmioty i cele prywatne, drugiego obejmującego rząd, gdzie podmioty i cele są publiczne, obejmuje podmioty prywatne, gdy cele pozostają publiczne (Szacki 1997:57). Podział ten wymaga dodatkowego objaśnienia i doprecyzowania ze względu na złożony charakter współczesnych społeczeństw cechujących tak wysokim stopniem różnorodności, iż nie znajdziemy wśród nich w społeczeństwa pełni odpowiadającego podanym przez J. Szackiego warunkom (Wnuk-Lipiński 2005:120)

Biorąc pod uwagę powyższe definicje społeczeństwa obywatelskiego, a jednocześnie dla uniknięcia niejasności terminologicznych, pod pojęciem społeczeństwa obywatelskiego będą rozumiane "samoorganizujące się grupy społeczne i instytucje powstające niezależnie od państwa i mające na celu odbudowanie autonomicznej przestrzeni społecznej w komunistycznym państwie" (Szlachta 2004:1286).

Zarys rozwoju koncepcji społeczeństwa obywatelskiego

Z konieczności przedstawiona jedynie w zarysie idea społeczeństwa obywatelskiego wywodzi się z klasycznej tradycji republikańskiej i następnie przejęta została przez rozwijający się liberalizm. W tradycji republikańskiej jej początki sięgają starożytnej Grecji, gdzie możemy odnaleźć ją w pracach Arystotelesa jako wspólnotę polityczną "*koinonia politike*" (Arystoteles 2001:194), której odpowiada w filozofii starożytnego Rzymu pojęcie "*societas civilis*", opisujące u Cycerona ład społeczny republiki (Szlachta 2004). Idea społeczeństwa obywatelskiego przejęta została przez myślicieli wczesnego włoskiego renesansu, pojawiając się w myśli republikańskiej miast włoskich. Wprawdzie odwołuje się ona nadal do pojęcia wspólnoty religijnej i politycznej, jednak u Niccolò Machiavellego połączona jest już ze świeckim podejściem do państwa i społeczeństwa (Dziubka 2001). I choć na podstawie "Księcia" Machiavellego (1999:59-60), wnosić można o prymacie realnej polityki nad moralnością, lecz w "Rozważaniach" (Machiavelli 1984:175) wielkość państwa wynika raczej z cnót obywatelskich pojmowanych za starożytnym Rzymem, niż z wielkimi czynami dokonywanymi przez jednostkę (Pietrzyk-Reeves 2004). W pewnym stopniu kontynuatorami tradycji republikańskiej społeczeństwa obywatelskiego w epoce nowożytnej byli Jean Bodin (1958) i James Harrington (Krawczyk 1997). Pomimo dzielących ich różnic w wyborze najlepszej formy ustroju, uznawali oni, iż "... człowiek realizuje się poprzez uczestnictwo w życiu publicznym państwa-wspólnoty politycznej, której dobro domaga się podporządkowania prywatnego "ja" domenie tego co publiczne" (Szlachta 2004:1282). Tak więc mamy w tym przypadku do czynienia raczej ze "wspólnotą obywatelską", pojmowaną jako wspólnota polityczna, niż ze społeczeństwem obywatelskim. Tym bardziej, iż uznanie wspólnoty obywatelskiej za wspólnotę polityczną czyni niemożliwym podział sfery publicznej na poziom mezo i makro. Z kolei Jan Jakub Rousseau (1948) pojmując społeczeństwo obywatelskie jako "przestrzeń dążeń jednostek do własnego dobra" (Pietrzyk-Reeves 2004:45) przeciwstawiał mu wspólnotę obywateli, dążąc do powiązania wolności z aktywnym obywatelstwem. Przypisując wspólnocie obywatelskiej charakter moralny, a nie prawny, uznał, iż podstawową przyczyną powstania społeczeństwa obywatelskiego jest "ochrona mienia, życia i wolności każdego członka przez ochronę wszystkich"(Pietrzyk-Reeves 2004:47).

Początki liberalnej tradycji społeczeństwa obywatelskiego sięgają końca XVII w., gdzie odnaleźć je można w pracach Thomasa Hobbesa (1954) i Johna Locke'a (1992), w których staje się ono wynikiem umowy społecznej, a nie jak to miało miejsce wcześniej, efektem

naturalnej wspólnoty. W liberalnym ujęciu społeczeństwo obywatelskie zajmuje przestrzeń umiejscowioną pomiędzy jednostką, a państwem powołanym do ochrony własności i wolności, głównie ekonomicznej teje. Tworzone w tej przestrzeni stowarzyszenia obywateli opierają się na bardziej na relacjach formalnych niż na wspólnotowych. W takim ujęciu jawi się ono jako społeczeństwo indywidualistyczne tworzone dzięki przestrzeganiu praw jednostki. Jest więc wyrazem różnorodności samoorganizacji społecznej i samorządowej wolnej od ingerencji państwa. Tak więc w tradycji liberalnej społeczeństwo obywatelskie odnosi się do instytucji poza państwem, obejmujących wolny rynek, prywatne i publiczne organizacje i stowarzyszenia oraz partie polityczne (Szlachta 2004).

Kolejny etap w interpretacji liberalnej koncepcji społeczeństwa obywatelskiego związany jest z pracami Alexa de Tocquevilla (1996) i Johna Stuarta Milla (1999). We współczesnej interpretacji rozważań Tocquevilla, określa się go jako pierwszego teoretyka społeczeństwa obywatelskiego, u którego wyraźnie widoczny jest trójdzielny model porządku społecznego (Kumar 1997). Składają się nań państwo, obejmujące formalne przedstawicielstwo polityczne, społeczeństwo polityczne, obejmujące sferę politycznego i publicznego zaangażowania obywateli oraz sferę aktywności obywateli. Do tej ostatniej zaliczyć można sferę aktywności obywateli obejmująca stowarzyszenia i zrzeszenia wykraczającą poza prywatne interesy jednostek (Pietrzyk-Reeves 2004). Już w XX w. koncepcje J.S. Milla (1999:29) w kwestii ograniczonego i zdecentralizowanego rządu szerzej rozwinął W. von Humboldt (Pietrzyk-Reeves 2004:110-111), dla którego wolność i samodoskonalenie się jednostki stanowiły o minimalistycznej roli państwa zredukowanego do zapewnienia wewnętrznego i zewnętrznego bezpieczeństwa. Koncepcje i tradycje w pojmowaniu społeczeństwa obywatelskiego porządkuje poniższa tablica.

Tab. 1.

Tradycje społeczeństwa obywatelskiego²

Tradycja		
Republikańska	liberalna	“marksistowska”
<ul style="list-style-type: none"> - wspólnota polityczna - ład społeczny republiki - wspólnota religijna i polityczna - “wspólnota obywatelska”, pojmowana jako wspólnota polityczna 	<ul style="list-style-type: none"> - umowa społeczna - różnorodność samoorganizacji społecznej i samorządowej bez ingerencji państwa - aktywności obywateli wykraczającą poza prywatne interesy jednostek 	<ul style="list-style-type: none"> - sfera konfliktów i dominacji - społeczeństwo obywatelskie sferą konfliktowych interesów jednostkowych, - niezdolna przekroczyć istniejącego partykularności
Główni przedstawiciele		
Machiavelli Bodin Harrington Rousseau	Hobbes Locke de Tocquevilla Mill	Hegel Marks Gramsci

W XIX w. pojawiła się jednak nowa, odmienna od liberalnej koncepcja społeczeństwa obywatelskiego, której przedstawicielami byli G. W. F. Hegel (1969), K. Marks (1976), a do której w pierwszej połowie XX w. nawiązał w swoich pracach A. Gramsci (Ponikowski 2001).

² Źródło: Opracowanie własne.

Odrzucili oni liberalne przekonanie o społeczeństwie obywatelskim jako sferze indywidualnych uprawnień i wolności, chronionej przez państw. Uznali, iż społeczeństwo obywatelskie stanowi “sferę konfliktów i dominacji, a nie pokojowego współżycia jednostek i grup współdziałających ze sobą dla lepszego zaspokajania własnych potrzeb” (Pietrzyk-Revees 2004:127). W uproszczeniu w koncepcji G. W. F. Hegla społeczeństwo obywatelskie obejmuje trzy aspekty: system potrzeb jednostki i ich zaspokojenia przez własną pracę; system sprawiedliwości gwarantujący ochronę własności; system policji i korporację zabezpieczającą przed realizacją interesów partykularnych w miejscu lub kosztem interesów wspólnych (Hegel 1969:191). Tak więc celem społeczeństwa obywatelskiego według Hegla jest: “zaspokojenie potrzeby, i to zarazem jako potrzeby ludzkiej, w pewien stały, ogólny sposób” (Hegel 1990:524). K. Marks w znacznym stopniu podzielał poglądy Hegla. Społeczeństwo obywatelskie było dla niego tą sferą, która pozostaje po wykluczeniu państwa. Wychodząc z takiego założenia Marks rozumiał przez nie “materialne warunki życia, będącą przedmiotem ekonomii politycznej sferą konfliktowych interesów jednostek i grup współzawodniczących ze sobą w ramach wyznaczonych przez system prawny” (Pietrzyk-Revees 2004:141). Reasumując, w normatywnych koncepcjach Hegla i Marksa społeczeństwo obywatelskie staje się sferą konfliktowych interesów jednostkowych, niezdolną przekroczyć istniejącego partykularności (Szlachta 2004).

Współczesne koncepcje społeczeństwa obywatelskiego generalnie reprezentują dwa nurty, republikański i w znacznym stopniu komunitariański oraz liberalny, nie dające się pogodzić ze sobą, ze względu na odmienną naturę założeń ontologicznych i epistemologicznych (Wnuk-Lipiński 2005:132). W ujęciu republikańskim społeczeństwo jest moralną wspólnotą zmierzającą do wspólnego dobra, a jej ontologiczny status jest pierwotny w stosunku do jej poszczególnych członków. Natomiast teoria liberalna rozpatrując społeczeństwo jako połączenie moralnie autonomicznych jednostek, realizujących partykularne cele życiowe, zakłada, iż funkcja społeczeństwa ograniczona jest do zapewnienia równości tychże jednostek wobec prawa (Seligman 1997). Z kolei w ujęciu komunitariańskim jednostka staje się w pełni człowiekiem dopiero w procesie socjalizacji, po przyswojeniu całego bagażu społecznych uwarunkowań, których nośnikiem jest wspólnota, grupa, do której ta jednostka należy. Pomijając cały spór związany z ontologicznym statusem jednostki i wspólnoty według podejścia liberalnego i komunitarnego, podstawowa różnica w rozumieniu społeczeństwa obywatelskiego sprowadza się do przyjęcia, iż “według koncepcji komunitarnych społeczeństwo obywatelskie “stwarza” obywateli, wedle zaś koncepcji liberalnych – to obywatele tworzą społeczeństwo obywatelskie. Jednak, aby mogli je tworzyć, muszą być wyposażeni w odpowiedni kapitał społeczny pozwalający im działać razem oraz powinno cechować ich minimum kultury cywilnej, aby wśród celów działań zbiorowych potrafili dostrzec i realizować, poza własnym partykularnym interesem, także wartość dobra wspólnego (Wnuk-Lipiński 2005:134).

Tab. 2.

Współczesne podejścia w badaniach społeczeństwa obywatelskiego³

Republikańskie	Komunitariańskie	Liberalne
Jest moralną wspólnotą zmierzającą do wspólnego dobra	Społeczeństwo obywatelskie “stwarza” obywateli	Zapewnia równości jednostek wobec prawa, tworzone przez obywateli

³ Źródło: Opracowanie własne.

Biorąc pod uwagę przedstawione powyżej, całkowicie różne podejścia, i nie rozstrzygając o prawdziwości żadnego z nich, dla realizacji badań nad przestrzennymi wymiarami kształtowania się społeczeństwa obywatelskiego w wybranym regionie (Polska, Europa Środkowa) można przyjąć za podstawę liberalną koncepcję społeczeństwa obywatelskiego. Pod tym pojęciem rozumiane będą grupy społeczne i instytucje, powstałe w procesie samoorganizacji, w pełni niezależne od państwa, których celem jest odbudowa na poziomie mezo autonomicznej przestrzeni społecznej.

Cechy i funkcje społeczeństwa obywatelskiego

Jak wynika z powyższego już sama kwestia zdefiniowania społeczeństwa obywatelskiego stawia przed każdym badaczem wiele wyzwań. Tak więc dla prawidłowego prowadzenia badań należy określić warunki brzegowe tworzenia się społeczeństwa obywatelskiego oraz czynniki wpływające na tworzenie jego struktur. Ponieważ trudno sobie wyobrazić funkcjonowanie społeczeństwa obywatelskiego bez państwa narodowego, za pierwszy warunek istnienia społeczeństwa obywatelskiego należy uznać samo istnienie państwa, dzięki któremu mogą pojawić się struktury demokratyczne i funkcjonujące w ich ramach społeczeństwo obywatelskie. Jednak samo istnienie państwa nie jest czynnikiem wystarczającym, choć jest koniecznym. W ramach istniejącego państwa musi funkcjonować nie kontrolowana przez nie komunikacja społeczna oraz jednocześnie musi działać wolny rynek pozwalający na wymianę dóbr i usług (Wnuk-Lipiński:120).

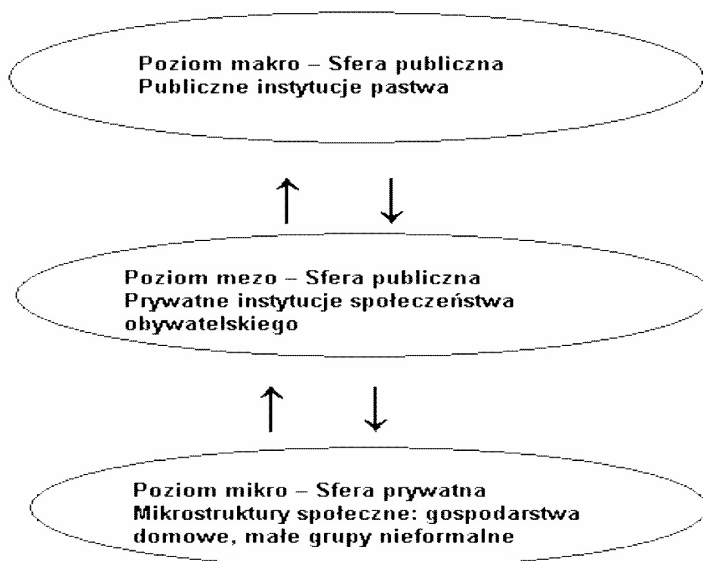
Poza określeniem warunków brzegowych tworzenia się społeczeństwa obywatelskiego w demokratyzującym się państwie autorytarnym, jakim była Polska do 1989r., dla badań przestrzennych aspektów społeczeństwa konieczna jest odpowiedź na pytanie o jego współczesną genezę. Według E.Wnuka-Lipińskiego (2005:121) w teorii możliwe są dwa założenia, w pierwszym przyjmuje się, iż dla pojawienia się społeczeństwa obywatelskiego konieczne jest najpierw pojawienie się państwa demokratycznego. W drugim zakłada się, iż rozwijający się oddolnie ruch społeczny, stanowiący protospołeczeństwo obywatelskie generuje przemiany w państwie autorytarnym, w skutek których przekształca się ono w państwo demokratyczne z rozwijającym się społeczeństwem obywatelskim.

Przy przyjęciu pierwszego założenia oczywistym jest kształtowanie się społeczeństwa obywatelskiego w wyniku przeprowadzenia procesu demokratyzacji przez stare i tworzące się w opozycji do nich elity, natomiast przy uwzględnieniu drugiego założenia, tworzące się protostruktury społeczeństwa obywatelskiego poszerzają i odbierają państwu autorytarnemu kontrolowaną do tej pory przez nie przestrzeń społeczną. Z kolei w tworzonej przestrzeni społecznej, w trakcie procesu demokratyzacji państwa następuje instytucjonalizacja różnorodnych stowarzyszeń i wspólnot prowadząc do rozwoju społeczeństwa obywatelskiego. Rozwijające się społeczeństwo obywatelskie wypełnia w ten sposób przestrzeń społeczną pomiędzy państwem funkcjonującym na makro poziomie przestrzeni społecznej, a podstawowym poziomem relacji społecznych generowanych na mikro poziomie przez gospodarstwa domowe.

W usytuowanym na mezo poziomie społeczeństwie obywatelskim, można w teorii wskazać trzy relacje zachodzące pomiędzy nim a państwem. Społeczeństwo obywatelskie może kształtować się w procesie przeciwstawienia się państwu, może stanowić uzupełnienie państwa oraz państwo może stanowić jego uzupełnienie. Pierwsza z tych relacji typowa jest dla oddolnego procesu demokratyzacji i cechuje kształtowanie się społeczeństwa obywatelskiego w procesie demokratyzacji Europy Środkowej i Europy Wschodniej (Wendt 2004). Społeczeństwo obywatelskie jako uzupełnienie państwa występuje w republikańskiej teorii kształtowania

się społeczeństwa. Natomiast trzeci typ relacji, w którym państwo stanowi uzupełnienie społeczeństwa obywatelskiego, typowy jest dla liberalnego punktu widzenia, zakładającego zasady “minimum” oraz pomocniczości państwa. W niniejszej pracy dla zobrazowania przestrzennych wymiarów kształtowania się społeczeństwa obywatelskiego przyjęto w fazie protospołeczeństwa obywatelskiego pierwszą z przedstawionych relacji. Natomiast w procesie jego rozwoju wydaje się, iż najlepiej przedstawia relacje społeczeństwo obywatelskie – państwo drugi z typów. Z kolei obecny stopień rozwoju społeczeństwa obywatelskiego w Polsce, zwłaszcza od drugiej połowy lat dziewięćdziesiątych, wraz ze wzrostem roli państwa w sferze publicznej, w znacznym stopniu oddaje relacje trzeciego typu.

Ryc. 1. Usytuowanie społeczeństwa obywatelskiego w przestrzeni społecznej⁴

Ze względu na usytuowanie społeczeństwa obywatelskiego w relacji państwo – gospodarstwa domowe do podstawowych funkcji każdego społeczeństwa obywatelskiego należy mediacja pomiędzy tymi dwoma sferami. Za E. Wnukiem-Lipińskim, w ramach funkcji mediacji można wyróżnić następujące funkcje szczegółowe: artkulacyjną, integracyjną i edukacyjną (2005:123). Obok tych trzech funkcji szczegółowych społeczeństwo obywatelskie spełnia także funkcje usługową, która stanowi główny cel działalności większości pozarządowych organizacji, stowarzyszeń i fundacji, sytuując się zgodnie z tradycją republikańską w relacji uzupełniania państwa przez społeczeństwo obywatelskie.

Wskaźniki aktywności społeczeństwa obywatelskiego

W klasycznym układzie wskaźników charakteryzujących społeczeństwo obywatelskie wyróżnione zostały cztery grupy czynników, które opisują kolejno strukturę, otoczenie działań, reprezentowane wartości i efekty działań organizacji i stowarzyszeń składających się

⁴ Źródło: Opracowanie własne na podstawie (Wnuk-Lipiński 2005).

na społeczeństwo obywatelskie. Zgodnie przyjętą w badaniach społeczeństwa obywatelskiego metodologią, do podstawowej grup wskaźników opisujących strukturę społeczeństwa obywatelskiego należą rozległość partycypacji społecznej, jej głębokość, stopień zróżnicowania uczestników społeczeństwa obywatelskiego, poziom ich zorganizowania, relacje wewnętrzne oraz ich zasoby, finansowe, organizacyjne, ludzkie i technologiczne.

Tab. 3.

Rozległość i głębokość partycypacji społecznej⁵

	Wskaźnik	Opis wskaźnika
ROZLEGŁOŚĆ	Niepartyjne działania polityczne	Jaki procent Polaków podejmował kiedykolwiek którąś z form niepartyjnych działań politycznych?
	Filantropia	Jaki procent Polaków regularnie wspiera cele charytatywne?
	Członkostwo	Jaki procent Polaków należy do co najmniej jednej organizacji społeczeństwa obywatelskiego?
	Wolontariat	Jaki procent Polaków podejmuje regularnie pracę wolontariacką?
	Zbiorowe działania na rzecz społeczności lokalnej	Jaki procent Polaków brał udział w zbiorowych działaniach na rzecz społeczności lokalnej w trakcie ostatniego roku?
GŁĘBOKOŚĆ	Filantropia	Jaki procent dochodu przekazują Polacy na cele charytatywne w ciągu roku?
	Wolontariat	Ile godzin miesięcznie, średnio, poświęcają wolontariusze na pracę społeczną?
	Członkostwo	Jaki procent członków organizacji społeczeństwa obywatelskiego należy do więcej niż jednej organizacji?

Ocena głębokości partycypacji społecznej sprowadza się do odpowiedzi na pytanie o stopień intensywności zaangażowania obywateli w działania społeczeństwa obywatelskiego. Kolejnym interesującym wskaźnikiem w badaniach społeczeństwa obywatelskiego jest zróżnicowanie jego uczestników. Wskaźnik ten, odpowiadając na pytanie o stopień reprezentatywności społeczeństwa, oraz proporcjonalności udziału grup społecznych w społeczeństwie obywatelskim, wpływa w znaczący sposób na kształtowanie się jego przestrzennych wymiarów. Jednak o ile reprezentatywność grup społecznych w kształtowaniu się geograficznego zróżnicowania odgrywa mniejszą rolę, o tyle kluczową rolę, dla opisu terytorialnego zróżnicowania społeczeństwa obywatelskiego, odgrywa wskaźnik regionalnego rozmieszczenia organizacji, fundacji i stowarzyszeń składających się na społeczeństwo obywatelskie.

⁵ Źródło: Opracowanie własne na podstawie: www.ngo.pl/files/badania.ngo.pl/public/CIVICUS/Wskazniki_ISO.doc; <http://badania.ngo.pl/x/131687>.

Tab. 4.

Zróżnicowanie i zorganizowanie uczestników społeczeństwa obywatelskiego⁶

	Wskaźnik	Opis wskaźnika
ZRÓŻNICOWANIE	Członkostwo	Do jakiego stopnia organizacje reprezentują wszystkie ważne grupy społeczne?
	Liderzy	Czy wśród liderów organizacji są reprezentanci wszystkich ważnych grup społecznych? Czy wśród liderów są reprezentanci ośrodków miejskich i poza miejskich?
	Regionalne rozmieszczenie organizacji	Jakie jest rozmieszczenie organizacji w Polsce pod względem geograficznym? Jakie jest zróżnicowanie na poziomie krajowym, regionalnym i lokalnym?
ZORGANIZOWANIE	Organizacje parasolowe	Jaki procent organizacji społeczeństwa obywatelskiego należy do federacji lub organizacji parasolowych?
	Efektywność organizacji parasolowych	Jak regionalni liderzy i eksperci organizacji społeczeństwa obywatelskiego oceniają efektywność istniejących federacji i organizacji parasolowych w osiąganiu wyznaczonych celów?
	Samoregulacja	Czy podejmowane są wysiłki zmierzające do samoregulacji społeczeństwa obywatelskiego?
	Infrastruktura wspomagająca działania	Jaki jest poziom infrastruktury wspomagającej?? Ile jest organizacji pomocowych? Czy są skuteczne?
	Powiązania międzynarodowe	Jaka część organizacji społeczeństwa obywatelskiego ma powiązania międzynarodowe?

Podczas realizacji badań można uwzględnić zróżnicowanie według płci, jednak zdecydowanie bardziej widoczny jest aspekt przestrzenny, gdy porównamy różnice pomiędzy geograficznym zróżnicowaniem społeczeństwa obywatelskiego a stopniem urbanizacji. Podobnie interesujące wyniki może wskazać uwzględnienie w analizie geograficznej społeczeństwa mniejszości narodowych. Wskaźniki poziomu zorganizowania istotny przy analizie organizacji parasolowych w mniejszym stopniu przydatny jest do realizacji celu pracy, jakim jest analiza przestrzennych wymiarów społeczeństwa obywatelskiego. Tym bardziej, iż wszelkie organizacje parasolowe lub federacje w zasadzie utrudniają analizę przestrzennego zróżnicowania kształtowania się społeczeństwa obywatelskiego, podając dane zagregowane głównie do poziomu federacji, co utrudnia wręcz analizę geograficzną.

⁶ Źródło: Opracowanie własne na podstawie: www.ngo.pl/files/badania.ngo.pl/public/CIVICUS/Wskazniki_ISO.doc; <http://badania.ngo.pl/x/131687>.

**Relacje wewnętrzne i zasoby organizacji tworzących
społeczeństwo obywatelskie⁷**

	Wskaźnik	Opis wskaźnika
RELACJE	Komunikacja	Jaki jest stopień komunikacji między organizacjami? Czy dzielą się między sobą informacjami?
	Współpraca	Jak bardzo organizacje współpracują ze sobą na rzecz do- bra wspólnego? Czy istnieją przykłady międzysektorowych koalicji organizacji społeczeństwa obywatelskiego?
ZASOBY	Zasoby finan- sowe	Jaki jest poziom finansowania organizacji społeczeństwa obywatelskiego?
	Zasoby orga- nizacyjne i tech- nologiczne	Jaki jest poziom zorganizowania i/lub technologicznych zasobów organizacji społeczeństwa obywatelskiego?
	Zasoby ludzkie	Czy lokalni liderzy i eksperci organizacji społeczeństwa obywatelskiego oceniają je jako wystarczające?

Jak wskazuje na to sama nazwa grupy wskaźników analiza komunikacji i współpracy pomiędzy organizacjami społeczeństwa obywatelskiego oraz relacje między jego aktorami w zasadzie dalece wykraczają poza zakres niniejszego opracowania, dlatego te wskaźniki w dalszej części pracy nie zostaną uwzględnione.

Ostatnia z grup wskaźników opisujących stan społeczeństwa obywatelskiego uwzględnia zasoby finansowe, organizacyjne, technologiczne i ludzkie. Analiza wskaźników pozwala na ocenę stopnia, w jakim organizacje społeczeństwa obywatelskiego dysponują zasobami adekwatnymi do celów, które zamierzają osiągnąć. Z tej grupy wskaźników do analizy przestrzennego zróżnicowania społeczeństwa obywatelskiego można wybrać np. wskaźnik opisujący zasoby ludzkie. A dla dalszych badań przyjąć założenie o istnieniu korelacji pomiędzy stopniem wykształcenia a postawami pro-społecznymi, co pozwoli być może na analizę korelacji wykształcenia i przestrzennego zróżnicowania organizacji społeczeństwa obywatelskiego.

Literatura:

1. *Arystoteles*, 2001, Dzieła wszystkie, przeł. L. Piotrowicz, PWN, Warszawa.
2. *Bobbio N.*, 1997, Społeczeństwo obywatelskie, w: J. Szacki (red.), Ani książę ani kupiec — obywatel. Idea społeczeństwa obywatelskiego w myśli współczesnej, Społeczny Instytut Wydawniczy "Znak", Warszawa-Kraków, s. 63-95.
3. *Bodin J.*, 1958, Sześć ksiąg o Rzeczypospolitej, przeł. R. Bierzanek, Z. Izdebski, J. Wróblewski, PWN, Warszawa.
4. *Colás A.*, 2002, International Civil Society, Polity Press, Cambridge.
5. *Dziubka K.*, 2001, Teoria demokratycznej obywatelskości — zarys problemu, w: W. Bokajło W., K. Dziubka (red.), Społeczeństwo obywatelskie, Wydawnictwo Uniwersytetu Wrocławskiego, Wrocław, s. 85-130.
6. *Górski E.*, 2003, Rozważania o społeczeństwie obywatelskim i inne studia z historii idei, Wydawnictwo IFIS PAN, Warszawa.
7. *Hegel G. W. F.*, 1969, Zasady filozofii prawa, przeł. A. Landman, PWN, Warszawa.

⁷ Źródło: Opracowanie własne na podstawie: www.ngo.pl/files/badania.ngo.pl/public/CIVICUS/Wskazniki_ISO.doc; <http://badania.ngo.pl/x/131687>.

8. *Krawczyk A.*, 1997, *Myśl społeczna Jamesa Harringtona. Historyczne kontrowersje*, Wydawnictwo UMCS, Lublin.
9. *Kumar K.*, 1997, *Społeczeństwo obywatelskie: rozważania na temat użyteczności historycznego terminu*, w: J. Szacki (red.), 1997, *Ani książę ani kupiec — obywatel. Idea społeczeństwa obywatelskiego w myśli współczesnej*, Społeczny Instytut Wydawniczy "Znak", Warszawa- Kraków, s. 96-153.
10. *Machiavelli*, 1992, *Książę*, przeł. C. Nanke, Alfa, Warszawa.
11. *Marks K.*, *Engels F.*, 1976, *Dzieła*, t.1, przekł. zbiorowy, Książka i Wiedza, Warszawa.
12. *Mill J. S.*, 1999, *O wolności*, przeł. A. Kurlandzka, Akme, Warszawa.
13. *Mouffe Ch.* (red.), 1992, *Dimensions of Radical Democracy. Pluralism, Citizenship, Community*, "Verso", London-New York.
14. *Pérez-Díaz V.*, 1996, *Powrót społeczeństwa obywatelskiego w Hiszpanii*, Społeczny Instytut Wydawniczy "ZNAK", Kraków.
15. *Pietrzyk-Reeves D.*, 2004, *Idea społeczeństwa obywatelskiego. Współczesna debata i jej źródła*, Monografie FNP, Wrocław.
16. *Ponikowski B.*, 2001, *Społeczeństwo obywatelskie i polityczne w myśli Gramsciego*, w: W. Bokajło, K. Dziubka (red.), *Społeczeństwo obywatelskie*, Wydawnictwo Uniwersytetu Wrocławskiego, Wrocław, s. 167-188.
17. *Rousseau J. J.*, 1948, *Umowa społeczna*, przeł. A. Peretiatkowicz, Księgarnia Wydawnicza M. Ginter, Łódź.
18. *Seligman A. B.*, 1997, *Komentarze o społeczeństwie obywatelskim i obywatelskiej cnotce w ostatniej dekadzie XX wieku*, w: J. Szacki (red.), 1997, *Ani książę ani kupiec — obywatel. Idea społeczeństwa obywatelskiego w myśli współczesnej*, Społeczny Instytut Wydawniczy "Znak", Warszawa- Kraków, s. 184-211.
19. *Siciński A.*, 1991, *Społeczeństwo obywatelskie jako przedmiot badań w Polsce*, w: O. Sochacki (red.), *Socjologia polityki w Polsce*, Gdańskie Towarzystwo Naukowe, Gdańsk, s. 39-48.
20. *Szacki J.*, (red.), 1997, *Ani książę ani kupiec — obywatel. Idea społeczeństwa obywatelskiego w myśli współczesnej*, Społeczny Instytut Wydawniczy "Znak", Warszawa- Kraków.
21. *Szlachta B.* (red.), 2004, *Słownik społeczny*, Wydawnictwo WAM, Kraków.
22. *Tocqueville A. de*, 1996, *O demokracji w Ameryce*, przeł. B. Janicka, M. Król, Wydawnictwo Znak, Kraków.
23. *Wendt J.*, 2004, *Przestrzenne różnicowanie i uwarunkowania przenikania systemu demokratycznego w Polsce i w Rumunii*, Carta Blanca, Warszawa.
24. *Wnuk-Lipiński E.*, 2005, *Socjologia życia publicznego*, Wydawnictwo Naukowe SCHOLAR, Warszawa.

